

Kağızmanlı Hıfzı'nın Şiirlerinde Peygamber Tasavvuru

ALPARSLAN KARTAL^a

Öz: Anadolu coğrafyasında karşılaştığımız aşıklık ve ozanlık geleneği Türk kültürünün önemli bir ögesidir. Türk toplumlarının kadim kültürlerinin nesillerden nesillere aktarılmasında âşıklık ve ozanlık mühim bir rol üstlenmiştir. Kars'ın Kağızman ilçesinde 1893-1918 yılları arasında yaşayan Kağızmanlı Hıfzı işte bu ozanlardan biridir. Bu çalışmada Kağızmanlı Hıfzı'nın elimizde olan şiirlerinden yola çıkarak O'nun peygamber sevgisi ortaya konulacaktır. Kağızmanlı Hıfzı'nın günümüze ulaşan şiirleri incelendiğinde ondaki Allah ve Peygamber sevgisinin tezahürleri görülebilir. Şiirlerinde Âdem (a.s), Nuh (a.s), İbrahim (a.s) gibi peygamberleri zikretmekle beraber Hz. Muhammed'e (s.a.v) olan sevgisi en üst düzeydedir. Allah'a olan münacâtında Rasulullah'ı kendisine göstermesini (manen) dilemiştir. O'na (s.a.v) olan bağlılığını birçok şiirinde dile getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ozanlık, peygamber tasavvuru, Kağızmanlı Hıfzı, şiir, Hz. Muhammed.

Geliş Tarihi: 12.04.2018 | Kabul Tarihi: 28.04.2018

^a Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
kartalalparslan@hotmail.com

Prophet Conception in the Poems of Kağızmanlı Hıfzı

ALPARSLAN KARTAL

Abstract: The tradition of minstreling we encounter in the Anatolian geography is an important element of Turkish culture. Affection and negligence play an important role in the transfer of the Turkish cultures of the Turkish societies from generation to generation. Kağızmanlı Hıfzı who lived between 1893-1918 in the Kağızman district of Kars is one of these minstrels. In this study, the love of prophets will be revealed by starting from the poems of Kağızmanlı Hıfzı. When the poems of the Kağızmanlı Hıfzı are examined, the manifestations of Allah and the love of the Prophet can be seen. In his poems, we mention the prophets such as Adam, Noah, Ibrahim. The love of Prophet Muhammad is at the highest level. He pleaded with God to show Prophet Mohammad to himself in his calligraphy poems. He expressed his commitment to Prophet Mohammad in many poems.

Keywords: Minstrels, prophet conception, Kağızmanlı Hıfzı, poems, Prophet Mohammad.

Giriş

Kars 1992 yılına kadar Iğdır ve Ardahan'ı da içine alan Gürcistan, Nahcivan ve Ermenistan'a hududu olan büyük bir ildir. Kars ve çevresi Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı-İran Savaşları sonunda Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı hâkimiyeti sonunda merkezi Ahıska olan Kars'ın kuzey kesimi ve bugünkü Ardahan ve Tiflis'i içine alan Çıldır Eyaleti ile Kars Merkez'den başlayıp, Aras Vadisi'nin tamamını, Nahcivan ve bugünkü Ermenistan topraklarının bir kısmını kapsayan Kars Eyaleti oluşturulmuştur.¹ XIX. yüzyıla kadar idari olarak Eyalet statüsünde olan Kars, XIX. yüzyılın ilk otuz yılında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşlarında (1806-1812, 1828-1829) Rus istilalarına maruz kalmıştır. Osmanlı-Rus Savaşları sonunda bölgede yaşanan göçlerle ekonomik potansiyeli zayıflayan Kars Eyaleti de sancak statüsüne alınarak 1833 yılında Erzurum Eyaleti'ne bağlanmıştır.⁸ kazası bulunan Kars sancağı 1877 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda işgale uğrayana kadar bu statüde devam etmiştir.² (Kocaman, 2014, s. 277)

Kars ili Ebu'l-Hasan Harakânî gibi Horasan erenlerinin öncü çalışmaları ile İslamlaşmış; Sultan Alparslan'ın bölgeyi fethiyle ise bu süreç biraz daha hızlanmıştır. Şehir Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra ise bir İslâm yurdu hüviyetini pekiştirmiştir. Bu dönemde Kars İslami ilimler alanında tanınmış alimler yetiştirmeye başlamıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde Ramazan aylarında Padişahın huzurunda yapılan ve çok az sayıda üst düzey alimin davet edildiği Huzur-u Hümayûn Dersleri'ne Karsî nisbesine sahip beş alimin uzun yıllar çağrılması Kars ve civar bölgesinin bu dönemde ilimde önemli bir seviyede olduğuna işaretler. H. 1192'de Karslı Muhammed Efendi'nin mukarrir olarak bu derslere katıldığı görülmüştür. Muhatap olarak derslere katılanlar ise Karslı Osman Efendi, Karslı Mehmed Efendi, Karslı Seyyid Mahmud Efendi ve

¹ Kocaman, Sinan, "Kars İli'nin İdari Coğrafya Analizi", *JASSS*, Number: 29, Güz III, 2014, s. 276.

² Kocaman, a.g.e, s. 277.

Karslı Muhammed Efendizade Muhammed Cemaleddin Efendi'dir.³

Kars'ın en önemli âlimlerinden biri Dâvûd-i Karsî'dir. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda kesin bir bilgiye rastlanılmayan Dâvûd-î Karsî, kendini Dâvûd b. Muhammed el-Karsî el-Haneffî olarak tanıtmaktadır. Ailesi hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır. Kars'ta doğan ve ilk medrese eğitimini yörenin tanınmış âlimlerinden biri olan Çolak Abdullah Efendi'den alan Karsî, daha sonra İstanbul'a gitmiş ve medrese tahsilini burada tamamlamıştır. Bir süre Mısır'da ilmî çalışmalarda bulunan Karsî daha sonra hayranlık duyduğu meşhur Osmanlı âlimi Birgivî'nin köyüne yerleşmiştir. Birgi Ulucami Medresesi'nde 15 yıl boyunca ilim talebesi yetiştirmeye ve kitap telifine devam eden Karsî, İslamî ilimlerin hemen her alanında kitap yazmaya muvaffak olabilmiş ender âlimlerden biri olmuştur. 1169/1756 yılında İzmir'de vefat etmiştir.⁴ Muhammed Karsî Ebu's-Sirac Nureddin Efendi, Kars'ta doğan ve 803/1400 yılında aynı şehirde vefat eden âlim fazıl bir zattır. Herat şehrinde uzun yıllar ilim tedrisatında bulunmuştur. Sonra Kars'a dönerek burada müftülük vazifesini îfâ eylemiş ve ilim talebesi yetiştirmekle meşgul olmuştur. Meânî ve beyân hakkında eserleri vardır. Minhâcu'l-Müzekkîn adlı eser de ona aittir.⁵ Harakânî, Dâvûd-i Karsî ile hocası Çolak Abdullah Efendi ve Muhammed Karsî'nin dışında Kültür Bakanlığı'nın yazma eserlerle ilgili sitesinde adı geçen Şemseddîn İbrahim Karsî, Velîeddîn b. Muhammed Karsî, İbrahim b. Ali b. Karsî, Osman b. Dâvûd b. Muhammed Karsî, Mehmed Celeleddîn Karsî, Talib Hocazade İshak Necib Karsî, Muhammed b. Ali Muhammed Karsî, Hamid-i Karsî, Hâcibî Karsî ve Karslı Hacı Mehmed Rıfat Efendi gibi Karslı âlimler ve edîpler, Kars'ın ilim ve edebiyat hayatı hakkında belirli bir kanaat vermektedirler.

³ Kartal, Alparslan, "Huzur Derslerine Katılan Karslı Alimler", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 8, 2017, ss. 224-243.

⁴ Akpınar, Cemil, "Dâvûd-i Karsî", DİA, TDV, 1994.

⁵ Hulvî, Mahmud Celâleddin, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, No:1894, v. 126.

Âşıklık Geleneği ve Kağızmanlı Hıfzı

İslamiyeti kabul etmelerinden önceki dönemlerde Türkler'de ozanlık geleneği vardı. İslama geçişten sonra tasavvuf ve tekke edebiyatının da etkisiyle aşıklık geleneği oluşmuştur.⁶ *İslamiyet öncesi dönemin ozanları şaman, baskı/bahşi, oyun ve kam gibi adlarla da bilinirken, İslamiyet'ten sonra bazı değişikliklere uğrayarak halk şairi/aşık adı altında sanatlarını devam ettirmişlerdir.*⁷ 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan aşıklık geleneği Anadolu'nun farklı bölgelerinde revaç bulmuştur. *Kars geleneğe mekânsal açıdan destek veren illerin başında gelmektedir ki bugün hala âşık kahvehaneleri açıktır ve gelenek diğer yerlere göre daha canlıdır. Kars geneli içerisinde de âşıklık geleneğine hizmet eden yerler vardır. Başta Akyaka- Arpaçay, Kağızman, Selim ve Sarıkamış gibi yerleşim merkezleri ayrı ayrı birer gelenek merkezi halinde incelenebilecek kadar fazla âşık yetiştirmiş ve yetiştirmeye de devam etmektedir.*⁸

Kağızmanlı Hıfzı (Recep) de Kars'taki aşıklık geleneğin devam ettiricilerinden biridir. Asıl adı Recep olan ve 1893'te Kağızman'da doğan Kağızmanlı Hıfzı, küçük yaşlarda medrese eğitimini müteakiben Kur'an'ı hıfz etmeye muvaffak olmuştur. Küçük çocuklara Kur'an öğretmekle meşgul olan Hıfzı, çevresindeki aşıklardan etkilenecek kadar çalmaya başlamıştır. Bu dönemde yine şiir yazmaya başlamıştır. 1918'de Ermeni çeteciler tarafından şehit edilmiştir.⁹

25 senelik kısa hayatına rağmen şiirlerinin, vefatından 100 yıl sonra dahi Türkistan'dan Avrupa'ya kadar geniş bir coğrafyada biliniyor olması ehemmiyet arz etmektedir. Şiirlerindeki dil ve edebiyat özellikleri alanın uzmanları tarafından tetkik edilmektedir. Tespit edilen şiirlerinde anlaşılabilir bir Türkçe kullanmakla

⁶ Günay, Umay, *Âşık Tarzında Bade İçme ve Rüya Motifi*, Akçağ Yay., Ankara, 1992, s. 8.

⁷ Şimşek, Esmâ, "Aşık Veysel'in Aşıklık Geleneği İçerisindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S. 9, 2016, s. 118.

⁸ Balkaya, Adem, "Âşıklık Geleneğinin Sürekliliği Bağlamında Kağızman", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:5, Kars, 2015, s. 347.

⁹ Güleç, Hamdi, *Halk Edebiyatı*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s. 220.

beraber bazı Arapça ve Farsça kelimelere de yer verdiği gözlenmektedir.¹⁰ Bu çalışmada ise şiirlerinden yola çıkarak ondaki peygamber sevgisi ve tasavvuru ele alınacaktır.

Kağızmanlı Hıfzı'nın Peygamber Sevgisi

Allah insanlara hak ile batılı birbirinden ayıracak bir akıl lütfederek onu diğer varlıklardan daha üstün kılmıştır. Ancak insan şeytan, nefis, kötü arkadaş ve unutkanlık gibi olumsuz etkenlerin tesiri ile zaman zaman aklını doğru kullanmadığı için Allah, insanlara rehberlik etmeleri, dünya ve ahiretin saadetinin yollarını göstermeleri, Allah'ın emir ve yasaklarını hatırlatmaları için peygamberleri göndermiştir. Peygamberlere iman etmek dinimizin emirlerindedir. Tebliğlerinin karşılığında hiçbir ücret istemeyen ve toplumlarının en ahlaklı bireyleri olarak temayüz eden peygamberleri sevmek akıl sahibi her mümin için bir vebidir. Son peygamber Hz. Muhammed'in getirdiği İslam dini, Hz. Adem'den itibaren gelen bütün peygamberleri kabul etmeyi ve sevmeyi imanın esaslarından görmektedir. Bu nedenle Türk-İslam Edebiyatı'nda sadece Hz. Muhammed değil diğer peygamberler de övülmekte ve onların kıssalarına atıflarda bulunmaktadır. Çünkü peygamberler tarihi, aynı zamanda insanlık tarihidir.

Kağızmanlı Hıfzı'nın az sayıdaki şiirlerinde peygamberlere yönelik atıflar vardır. Aşağıda öncelikle Hz. Peygamber'den önce gelen elçilere yönelik atıflar, daha sonra Hz. Muhammed ile ilgili atıflar tetkik edilecektir. Bu atıflardan Kağızmanlı Hıfzı'nın peygamber tasavvuruna yönelik sonuçlar çıkarılacaktır.

Önceki Peygamberlere Yapılan Atıflar

Küçük yaşlarda dini eğitim almaya başlayan ve daha sonra hafızlığını tamamlayan Kağızmanlı Hıfzı'nın şiirlerinde birçok peygambere atıfta bulunulmuş olması makul ve münasiptir. Hıf-

¹⁰ Ambros, Gülçin, "Of Cranes And Ducks: Kağızmanlı Hıfzı In The Wake Of Karacaoğlan", Edt. İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul, 1998, s. 114.

zı'nın şiirlerinden yola çıkarak peygamberler tarihi hakkında belli bir düzeyde bilgiye sahip olduğu söylenebilir. Yakın zamanda bulunan ve daha önce yayımlanmayan *Bu Dünya* adlı şiirinde Kağızmanlı Hıfzı, insanın yeryüzündeki serüvenini özetlerken Hz. Adem ile başlayan diğer peygamberlerle devam eden ve kıyametle tamamlanacak bir süreç tasvir etmektedir. Bu şiirinde dünyanın faniliğini, onun peygamberlere dahi kalmaması gerçeği ile ortaya koymaktadır.

Dinleyin ağalar tarif edeyim
Fani değil midir yani bu dünya
Bir kapısız hane kimseler bilmez
Gün be gün artırır şanı bu dünya
Âdem Havva evvel dadına yetti
Nice yüzyıl anlar ömür sarf etti
Encamı anlarda dünyadan gitti
Havva'dan ayırdı anı bu dünya¹¹

Hız. Âdem'in (a.s) yüzyıllar boyunca yaşadığını ve Hz. Havva'dan önce vefat ettiğini söyleyen Hıfzı'yı İslam tarihçilerinin tespitleri de desteklemektedir. (İbnu'l-Esîr, 1989, I/45-48) Hız. Âdem'in ömrünün bin yıl olduğuna dair makbul rivayetler vardır. (Tirmîzî, Tefsir, 8) Hız. Adem'in evladı arasındaki çekişmelerden bahseden Hıfzı daha sonra insanlığın ikinci babası kabul edilen Hız. Nuh'a kadar ki dönemde insanlığın nüfus yönüyle çoğaldığı ancak Allah'ın emir ve yasaklarına isyan edenlerin arttığını aşağıdaki dizelerle ifade etmektedir:

Âdem Peygamber'den Nuh'a varınca
İnsanlar kaydadı misli karınca
Abadı hoş görür kendi karınca
Harap etti o mekânı bu dünya
Orda gitti insanların hayâsı
Nuh'a bakmadılar oldular asi

¹¹ Küçük, Sait, *Kağızmanlı Hıfzı*, Ürün Yayınları, Ankara, 2007, s. 79.

Suya gark eyledi o kadar nası

Anda oldu Nuh Tufanı bu dünya¹²

Dünyanın Hz. Nuh'a da kalmadığını belirten Hıfzı, 124 bin peygamberin dünyaya geldiğini ve onların şahı olan Hz. Peygamber'in dahi bu dünyada bakî kalmadığını etkili bir dille ifade etmektedir:

Bu dünyaya gelen elbette gider

Hanidir yüz yirmi dört bin peygamber

Hani Şah-ı Âlem Sahib-i Minber

Netti o Şah-ı Cihan'ı bu dünya¹³

İnsanlık tarihinde 124 bin peygamberin görevlendirildiğine dair yaygın görüş bazı rivayetlere dayandırılmaktadır.¹⁴

Hıfzı, dünyanın ne tabiblerin reisi Hz. Lokman'a, ne dünyanın hâkimiyeti kendisine verilen Hz. Süleyman'a yâr olmadığını dile getirdikten sonra rivayetlerde kıyamet alametlerinden görülen İsa'nın (a.s) nuzülüne, Deccâl'in çıkışına da işarette bulunmaktadır. Bu konulardaki ayrıntılara hakim olduğu görülmektedir. Deccâl ile Hz. İsa'nın savaşaacağını, İsa'nın 40 yıl hakim olacağını, sonrasında İsrail'in sûruyla insanların tamamının öleceğini, mahşer meydanının kurulmasından sonra dünyanın da canını teslim edeceğini belirten Hıfzı'nın bu konularda hadis rivayetlerinden haberdar olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Eyyûb'a (a.s) atıfta bulunduğu bir dizesinde onun başına gelen musibetin büyüklüğüne kıyasla, dûçâr olduğu hali naz makamında Allah'a şikayet etmektedir:

Görmedim yevm-i mürûr

Gelmedi yevm-i sürûr

¹² Küçük, a.g.e, s. 79.

¹³ Küçük, a.g.e, s. 80.

¹⁴ İbn Hanbel, Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, thk. Şuayb Arnâûd, Müessesetu'r-Risale, I-XLIV, Beyrut, 2001, XXXVI/619; Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Mektebe İbn Teymiyye, I-XXV, Kahire, 1994, VIII/217.

Hele de ömrüm çürür
Bu dalda kuş mu durur?
Her gelen bir taş vurur
Güneş vurur kavurur
Sam yelleri savurur
İşte can bağı kurur
Bağıban ne buyurur
Eyyup'tan beter zararur
Oldum yetmez mi ya Rab?¹⁵
Âdem Sefiyullah yedi buğdayı
Kıldı ihtiyarsız nehy-i Huda'yı
Bilirdi affeyler bayı gedayı
Affeder ol digar böyle de kalmaz
Ferman Huda'nındır emrolsa ondan
Nuh-ı Nebiyullah çıkar tufandan
Açılır deryanın yolu bir yandan
Görünür bir kenar böyle de kalmaz.¹⁶

Hz. Âdem'i "sefiyullah" sıfatıyla tavsif eden Hıfzı, onun Allah tarafından yasaklanan buğdayı ihtiyarsız yediğini iddia etmektedir. Buna göre buğdayın yenmesinde İlahî takdir ön plandadır. Ancak Âdem kulluk âdâbına uygun davranmış günahı kendinden bilmiştir. Allah'ın kendisini affetmesi için uzun bir süre tevbe etmiş ve ağlamıştır. Ancak insanoğlunun yeryüzüne indirilmesinin Allah'ın bir takdiri olduğunu da bilmektedir. Bu nedenle insanoğlunun cennetten çıkarılmasının mutlak kadere bakan bir yönünün olduğunu Hz. Musa'ya şu şekilde ifade etmiştir:

"Âdem ve Mûsâ münakaşa ettiler. Mûsâ, Âdem'e: 'Sen bizim babamızsın. (İşlediğin günahla) bizi cennetten çıkardın ve şekavete attın' dedi. Âdem de Mûsâ'ya: 'Sen, Allâh'ın risâlet vermek sûretiyle seçtiği ve hususi kelâmına mazhar kıldığı kimse ol da, daha

¹⁵ Küçük, a.g.e, s. 86.

¹⁶ Küçük, a.g.e, s. 54.

yaratılmamdan önce Allâh'ın bana yazdığı bir işten dolayı beni ayıplamaya kalk (bu olacak şey değil)!" diye cevap verdi." Resûlullâh devamla dedi ki: "Hz. Âdem, Mûsâ'yı ilzam etti!"¹⁷

Hadis kaynaklarının hemen hepsinde benzer lafızlarla rivayet edilen bu hadis kulun cüz'i iradesinin varlığı ile mutlak kader arasında dengeli bir bakış açısına sahip olunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Şeytan bu noktada isyanının mutlak kaderin bir sonucu olduğunu söyleyerek kendini temize çıkarmak istemiş; Hz. Âdem ise mutlak kaderin varlığını kabul etmekle beraber nehy-i İlahî'ye uymadığı için suçu kendinde görmüş ve tevbe etmiştir. Ancak ulu'l-azm bir peygamber olan Hz. Musa'nın geniş fotoğrafı yani kader planını görmemesini güzel bir uslupla tenkit etmiştir. Asırlar sonra bu mükalemeyi sahabilerine aktaran Hz. Peygamber, bu iki elçi arasında hakemlik yapmış ve münazarayı Hz. Âdem'in kazandığını ilan etmiştir. Kağızmanlı Hıfzı'nın bu rivayetlerden ve tartışmalardan haberdar olduğu yukarıdaki dizelerden anlaşılmaktadır. Elbette bu durum onun belli düzeyde ilmî birikime sahip olduğunu göstermektedir.

Hz. Nuh'un (a.s) kendisine inananlarla birlikte kurtuluşuna da değinen şair, emr-i İlahî ile yola çıkan Hz. Nuh'un gemi ile seyahatinin yine İlahî kudretle yönlendirildiği ve selamete erdirildiğini vurgulamaktadır. Buna göre derya halini almış tufan suları, Allah'ın izni ve emri ile gemiye yol vermiş ve takdir edilen yere kadar gidilmiştir:

"Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu" denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî'ye oturdu ve "Zalimler topluluğu

¹⁷ Buhârî, Muhammed b. İsmail (h. 1422), *Sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasır en-Nasır, Dâr-u Tavkî'n-Necâh, Kader, 11, Enbiya, 31, Tefsir Taha 1-3, Tevhid, 37; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, Dâru'l-Hayât-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, Kader 13; Malik b. Enes, *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-Âzamî, Müesseses Zâyed b. Sultan, B.A.E, 2004, Kader 1; Ebu Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Muhammed Muhyiddîn Abdu'l-Humeyd, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, Sünnet 17; Tirmizî, Muhammed b. İsa (1998), *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, I-VI, Beyrut, İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünen*, Dâru İhyâî'l-Kutubi'l-Arabî, İman 10; İbn Hanbel, *Müsned*, XIII/75.

Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi." (Hûd, 11/44)

Kağızmanlı Hıfzı'nın şiirlerinde atıfta bulunduğu bir başka peygamber de Hz. İbrahim'dir. Ona göre Hz. İbrahim'in en öne çıkan yönü tevekkülüydü:

Kaldı ataş içre İbrahim Halil

Tevekkül babını eyledi delil

Ataşı gülistan eyledi Celil

Gördüler söndü nar böyle de kalmaz.¹⁸

Hz. İbrahim'in Nemrûd tarafından ateşe atılması karşısında hiç ümitsizliğe düşmeyip Allah'a tevekkül edip sığındığını belirten Kağızmanlı Hıfzı, bu tevekkülünün karşılığı olarak Allah'ın ateşi adeta bir gül bahçesine çevirdiğini ifade etmektedir. Bu mucizeyi anlatırken Hıfzı'nın Hz. İbrahim'in tevekkülünü övmekle beraber ateşin gülistana çevrilmesinin faili olarak Allah'ı vurgulaması olaylara bakış açısındaki sıhhatini ve doğru bir Allah ve peygamber tasavvuruna sahip olduğunu göstermektedir. Mucizeler peygamberlerin değil Allah'ın kudretinin bir delilidir. Ancak peygamberlerini teyit etmek ve inkârcıları ilzam etmek için gösterilirler. Aşağıdaki ayette Allah her türlü fiilin yaratıcısının kendisi olduğunu ifade etmektedir:

"(Savaştta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." (Enfâl, 8/17)

Hz. Yakup ile oğlu Hz. Yusuf arasındaki sevgiye de değinen Kağızmanlı Hıfzı, peygamberlerin de çeşitli şekillerde imtihan edildiği ve buna mukabil onların sabır ile tevekkül ettiklerini ifade etmek istemiştir. Allah'ın belli bir zaman sonra Hz. Yakup'un imtihanını sonlandırdığını ve bunun her mümin için güzel bir örnek teşkil ettiğini aşağıdaki dizelerde belirtmiştir:

Yakup kan ağladı çün teessüften

Der kameril çıkmaz bir tesadüften

¹⁸ Küçük, a.g.e, s. 54.

Dediler umudun kesme Yusuf'tan

Kılar azm-ı diyar böyle de kalmaz.¹⁹

Teslimiyeti ile bilinen Hz. İsmail'in kurban edilişine bütün eşyanın adeta feryâdu figân ettiğine değinen şair, Allah'ın bu imtihanı peygamberlerinin tevekkül ve teslimiyetini ortaya çıkarmak için yaptığını, maksud hasıl olunca ise kulunu koç göndererek kurtardığını şu şekilde ifade etmektedir:

İsmail'in kurban olacak çağı

Ağlaştı etrafın taş ile dağı

Hiç kulu keser mi kulun bıçağı

Çün koçu kurban var böyle de kalmaz.²⁰

Hız. Yunus'un balığın karnında uzun bir süre ölmeden hapse mahkum edilmesi mucizesine de atıfta bulunan Hıfzı, işlemiş olduğu "emirsiz görev yerini terk etme" zellesinin bir cezası olarak çekilen bu çilenin sonucunda Allah'ın mahkumiyeti ve mahpusu kaldırarak Hız. Yunus'u sahil-i selamete çıkardığını çarpıcı dizelerle ifade etmektedir:

Yunus'u deryada hapsetti balık

Verenler olmadı ondan bir salık

Elbette halk eder mahkûmu Halık

Bu balıktan çıkar böyle de kalmaz.²¹

Hız. Yunus, Allah'a teslimiyet göstermiş, başına gelenin Allah'tan geldiğini idrak etmiş, nefsinin suçlamış ve Allah'tan af dilemiştir. Onun bu pişmanlığı ve Allah'a yönelişi, imtihanın başarıyla sonuçlanmasına ve peygamberlik görevine devam ettirilmesine vesile olmuştur.

Kağızmanlı Hıfzı'nın Hız. Peygamber Sevgisi

Allah'ın elçileri olan peygamberlere ittiba etmek ve onları sevmek, imanın bir gereğidir. Allah kendisini sevmenin ölçüsü

¹⁹ Küçük, a.g.e, s. 54.

²⁰ Küçük, a.g.e, ss. 54-55.

²¹ Küçük, a.g.e, s. 54.

olarak peygamberine uymayı bir esas olarak vaz' etmiştir: De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.(Âl-i İmrân, 3/31)

Allah birçok ayette ümmetlerin, peygamberlere tabi olmasını emretmiştir: De ki: "Allah'a ve elçisine itaat edin." Eğer yüz çevirirlerse şüphesiz Allah, kafirleri sevmez. (Âl-i İmran, 3/32)

Ey iman edenler, Allah'a itaat edin; elçiye itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de. Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, artık onu Allah'a ve elçisine döndürün. Şayet Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız. Bu, hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir. (Nisa, 4/59)

Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin ve sakının. Eğer yüz çevirirseniz, bilin ki, elçimize düşen, ancak apaçık bir tebliğdir. (Maide, 5/92)

Peygamberlere itaat ile birlikte onlara sevgi beslemek de önem arz etmektedir. İki dünyada mutlu olmanın yollarını gösteren ve görevleri karşılığında hiçbir menfaat beklemeyen bu insanları sevmek, insan olmanın ve mümin olmanın bir gereğidir. Bu durum ayet-i kerimelerde şöyle ifade edilir:

Peygamber, mü'minlere kendi nefislerinden daha sevgilidir." (Ahzâb,33/6)

De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, Peygamberi'nden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez.(Tevbe, 9/24)

Hadis kaynaklarında peygamber sevgisi ile ilgili birçok rivayet vardır. Hz. Peygamber, Allah'ı sevmenin Peygambere itaat ile, peygambere itaatin ise ona hal ve harekette tabi olmakla gerçekleşeceğini ifade etmişlerdir. Peygambere ittiba etmenin ise onu sevmeyen mümkün olmayacağı aşikârdır. Çünkü seven sevdiğine itaat edecektir. Bu konuda bazı hadisler şu şekildedir:

“Sizden birinize ben, annesinden, babasından, çocuklarından ve bütün insanlardan daha sevimli olmadığım müddetçe tam iman etmiş olamaz.”²²

“Üç haslet vardır. Bunlar kimde varsa imanın tadına varır: Allah ve Rasûlü’nü bu ikisi dışında kalan her şeyden ve herkesten daha çok sevmek; bir kulu sırf Allah rızası için sevmek; Allah, imansızlıktan kurtarıp İslâm’ı nasip ettikten sonra tekrar küfre, inançsızlığa düşmekten, ateşe atılmaktan korktuğu gibi korkmak.”²³

“Allah’ı sizi nimetleriyle beslediği için sevin. Beni de Allah sevgisi için sevin. Ehl-i Beytimi de benim sevgim için sevin.”²⁴

Sahabenin Rasulullah’a olan sevgisi de Kur’an ve hadislerde emredilen seviyede olmuştur. Onların Hz. Peygamber’e olan sevgisi müşrikleri dahi şaşırtmıştır. Urve, sahabenin Peygamber sevgisini Kureyş’e şu cümlelerle tavsif etmiştir:

“Ey kavmim! Andolsun ki ben krallara; Kayser’e, Kısra’ya, Necâşî’ye gittim ve andolsun ki hiç birisi adamlarından, Muhammed’in ashabından gördüğü tazimi (saygıyı) görmemektedir..... Andolsun Muhammed onlara bir emirde bulunsa derhal onu yerine getiriyorlar. Abdest aldığı zaman abdest suyunu getirmek için nerdeyse birbirleriyle savaşıyorlar. Konuştuğu zaman onun katında seslerini alçaltıyorlar; tazim maksadıyla ona dikkatli bir şekilde de bakmıyorlar.”²⁵

Sahabenin peygamber sevgisi örneklerde de görüldüğü üzere üst düzey bir sevgiydi. Ancak onların Allah ve peygamber tasavvurları, Kur’an’ın koyduğu tevhid ve nübüvvet ilkelerine uygundu. Hristiyanların peygamberleri Hz. İsa’yı sevmede aşırıya gitmeleri ve şirke düşmeleri Kur’an’da birçok ayette tenkid edilirken (Nisa, 4/171; Maide, 5/72-73; Tevbe, 9/30) son dinin mensuplarına da bu hale düşmekten sakınmaları emredilmiş olmaktadır. Hz.

²² Buhârî, İman: 8; Müslim, İman: 69,70; Tirmizî, Hüsnü'l-Huluk, 8

²³ Buhârî, İman, 9.

²⁴ Tirmizî, Menâkıb, 32

²⁵ İbn Hanbel, 2001, XXXI/247.

Peygamber, bir beşer olduğunu vurgulamış; ²⁶ ümmetini de yanlış peygamber tasavvurundan sakındırmıştır:

“Hristiyanların Meryem oğlu İsa'ya yaptıkları gibi, beni aşırı şekilde övmeyin! Ben ancak Allah'ın kuluyum. Bana 'Allah'ın kulu ve Rasûlü' deyin!” ²⁷

Tarihsel süreç içerisinde farklı peygamber tasavvurları oluşmuştur.²⁸ Kimileri Hz. Peygamber'i tamamen ondan sadır olan mucizelerle tarif ederken insânî yönünü göz ardı etmiş; kimileri de beşerî yönüne aşırı derecede temerküz ettiğinden onun Allah ile irtibatını ve O'na olan hususî yakınlığını görememiştir. İfrat ve tefritten uzak doğru bir peygamber tasavvurunun inşa edilmesi ehemmiyet arz etmektedir. Çünkü zaman zaman ümmetin peygamber tasavvurunda Kur'anî ilkelerden uzaklaşmalar yaşanmıştır. Bu konuda Kur'an'a, Hz.Peygamber'in sünnetine ve siretine dönüş kaçınılmazdır.²⁹ Çünkü Kur'an müşriklerin cahilî peygamber anlayışını tenkîd ederken doğru bir peygamber tasavvurunun da ilkelerini belirlemektedir.³⁰

Kağızmanlı Hıfzı küçük yaşlarda kısmen dini tedrisat görmüş ve Kur'an'ı hıfzetmiştir. Daha sonraki yaşlarda tasavvuf yoluna girmiştir. Şiirlerinde Rasulullah'a olan sevgisi ve hasreti görülmektedir. Kur'an ve sünnete muvafık bir peygamber anlayışına da sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre dünyada her şey fani olduğu gibi peygamberler de, hatta peygamberlerin ve âlemdeki her şeyin en üstünü Hz. Peygamber de dünyada kalıcı değildir.

Bu dünyaya gelen elbette gider

Hanidir yüz yirmi dört bin peygamber

²⁶ Ünal, İsmail Hakkı, “İnsani Değerler Açısından Hz. Muhammed'i Doğru Anlamanın Önemi”, *İnsan ve Din Sempozyumu*, Adana, 2001, ss. 240-241.

²⁷ Buhari, Enbiyâ, 48.

²⁸ Özafşar, Mehmet Emin, “Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru/Anlayışı”, *Diyanet İlmî Dergi (Hz. Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı)*, Ankara, 2003., ss. 307-330.

²⁹ Bağcı, Musa, “Müslümanların Peygamber Tasavvuru”, *Uluslararası Hz. Muhammed'i Tanıma ve Tanıtma Sempozyumu*, Ankara, 2007, ss. 1-2.

³⁰ Erul, Bünyamin, Röportaj: “Prof. Dr. Bünyamin Erul ile Peygamber Tasavvuru Üzerine”, *Nida Dergisi*: 126.

Hani Şah-ı Âlem Sahib-i Minber

Netti o Şah-ı Cihan'ı bu dünya.³¹

Bir münâcâtında, Allah karşısındaki acziyetini dile getirdikten sonra Hz. Peygamber'in ümmeti olduğunu da ikrar etmektedir:

Kulun kapındadır yahu ya Rabbim

Evet, ümmetimin Ahmed-i Nebi'm

Çoktur dergâhında terk-i edebim

Affeyle aklımın hayran günüdür.³²

Bir şiirinde ise Rasulullah'a "tabîb" olarak hitapta bulunmakta ve dertlerine derman talep etmektedir. Elbetteki dertten kastedilen Allah'a ulaşma yolunda karşılaştığı sıkıntılar olmalıdır. Seyr-u sulûkunda yolunun aydınlatılması talebinde bulunurken ümmeti olduğunu dile getirerek Rasulullah'tan şefaât talep etmektedir:

Dertliyim dermana geldim ey tabib

Gayri yol bilmezim garibim garip

Ümmetimin sana geldim ey Habib

Umarım şefaât güman günüdür.³³

Yukarıdaki şiirinde Kağızmanlı Hıfzı, Hz. Peygamber'den şefaât talep etmektedir. Şefaât hususu geleneksel ulema arasında umumiyetle kabul edilmekle beraber modern dönemde en çok tartışılan konulardan biri olagelmıştır. Bu konudaki tartışmanın en önemli nedeni şefaât tanımında aynı noktada birleşilememesidir. *Kur'an'da bazı ayetlerde mutlak manada şefaatin olmayacağı ifade edilirken, bazı ayetler de ise Allah'ın izin verdikleri kimselerin izin verdiği kimselere şefaât edebileceği belirtilmektedir.*³⁴ Dolayısıyla şefaât için yapılacak tanıma göre hüküm de değişiklik gösterecektir. Allah'ın mutlak olarak sahip olduğu ancak sınırlarını çizerek bazı kullarına kullanım hakkını vereceği şefaât anlayışı Kur'an'a aykırı görül-

³¹ Küçük, a.g.e, s. 80.

³² Küçük, a.g.e, s. 52.

³³ Küçük, a.g.e, s. 53.

³⁴ Çelik, Hüseyin, "Kur'an'da Şefaât", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 1, 2015, s. 311.

memelidir.³⁵ Ancak Allah'ın iradesinden müstakil bir şefaathet yetkisi hiçbir şekilde kabul edilemez. Kağızmanlı Hıfzı'nın Kur'an ve sünnet ekseninde bir şefaathet anlayışının olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır. Düşmana karşı Rasulullah'ı şefaathetçi kılarak yardım ve inayeti Allah'tan bildiğini vurgulayan Hıfzı'nın, şirke düşmeme hususunda dikkatli davrandığı ve kelimeleri özenle seçtiği görülmektedir:

Kavga bize düğün bayram bir safa

Çalarız kılıcı dökülsün kafa

Huda yardımcımız şefi Mustafa

Kâfirin katline fermandır bugün.³⁶

Başka şiirlerinde de aynı hassasiyeti ortaya koymaktadır:

Veli'y-ül İslam'dır nazır Allah'tır

Bize şefaathetçi Resullullah'tır

Yol ver yüce dağlar, bu ehlullah'tır

Kaplasın dünyayı dermandır gelen.³⁷

Şahlar padişahı bir şahımız var

Nuri Ahmet gibi bir mahımız var

Emir-el mü'minin penahımız var

Umudu kesemem gümandır gelen.³⁸

Kağızmanlı Hıfzı yaşadığı dönem itibariyle Hz. Peygamber'i görememenin ızdırabını yaşamaktadır. Bu nedenle Hz. Muhammed'e olan hasretini dile getirmektedir. "MUHAMMED'İ GÖRE-YİM" adlı şiirinde Ona olan hasretini hazîn bir dille ifade etmekte ve Allah'tan O'nu kendisine (rüyada) göstermesini dilemektedir:

Hakikat âlemi seyran edende

Allah Muhammed'i göster göreyim

³⁵ Yüksel, Emrullah, "İslam'da Şefaathet Yetkisi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, 2002, s. 30.

³⁶ Küçük, a.g.e, s. 75.

³⁷ Küçük, a.g.e, s. 77.

³⁸ Küçük, a.g.e, s. 78.

Ümmetini alıp cennet tutarken
Allah Muhammed'i göster göreyim

Altın nalınları var ayağında
Şölvesi gün gibi kuşluk çağında
Kırmızı gül bitmiş al yanağında
Allah Muhammed'i göster göreyim

Ebubekir önde arkada Ömer
Sağında Osman var solunda Haydar
Zülfikar'ı tutmuş ol Şah-ı Hevvar
Allah Muhammed'i göster göreyim

Der ki HIFZI mahşer yeri dolanda
Gelip ümmetini ordan alanda
Hasan, Hüseyin'i karşı gelende
Allah Muhammed'i göster göreyim.³⁹

Sonuç

Kağızmanlı Hıfzı ifrat ve tefritten uzak mutedil saf bir peygamber tasavvuruna sahiptir. Kuran ve sünnetin bu konudaki ölçülerine uygun olan bu tasavvur, mutlak anlamda geleceği bilen bir peygamber anlayışı değil gelecekte yaşanacakların bir kısmı kendisine izni İlahi ile verilen bir peygamber anlayışını kabul etmektedir. Her hali mucize olan değil beşer olmakla beraber zaman zaman kendisinden lutfu İlahi ile mucize sadır olan bir nebi anlayışı vurgulanmaktadır. Mucizenin faili Allah çıkış yeri ise peygamberdir. Bu şekilde tevhid ilkesi bu şekilde korunmuş ve Yahudiler ile Hristiyanların peygamberleri ilahlaştırma hatasına düşülmemiştir.

³⁹ Küçük, a.g.e, s. 68.

Kağızmanlı Hıfzı ilk peygamber olarak Hz. Adem'i görmüş ve diğer peygamberlerin bir kısmını da sırasına uygun bir şekilde zikretmiştir. Bu anlamda peygamberler tarihine genel olarak hakim olduğu söylenebilir. Şiirlerinde Adem, Nuh, İbrahim, İsmail, Yunus, Yakup, Yusuf, Eyyûb, Süleyman, ve İsa gibi peygamber isimlerine ve kıssalarına yer vermiştir. Ayrıca peygamber olduğu kesin olarak bilinmeyen Hz. Lokman'a da atıfta bulunmuştur. İsmi zikrettiği peygamberlerin tamamı Kuran da ismi anılan peygamberlerdir.

Peygamberlerin öne çıkan özelliklerini şiirlerinde vurgulamış bu vesileyle anlatmak istediği meseleyi delillendirmiştir. Hz. Âdem ile tevbe ve pişmanlığı, Hz. Nuh ile sebâtı, Hz. İbrahim ile tevekkülü, Hz. İsmail ile teslimiyeti, Hz. Yakup ile muhabbet ve rızayı, Hz. Eyyub ile sabrı vurgulamıştır. Hz. Muhammed ise tüm güzel sıfatların kendisinde cem olduğu peygamberdir. Kağızmanlı Hıfzı, diğer peygamberleri de sevmek ve övmekle beraber Hz. Muhammed'i hepsinin üstünde görmektedir. Bu da Kuran ve sünnete muvafık bir bakış açıdır. Ancak peygamberleri ve mucizelerini yarıştırmak gibi bir çabaya girişmediği tespit edilmiştir.

Şiirlerinde Hz. Peygamber in ümmetinden kabul edilmeye yönelik duaları dikkat çekmektedir. Ayrıca Rasulullah'ı dünya gözüyle görememenin ızdırabını yaşamakta ve rüyasında dahi olsa onu görme hasretiyle yanmaktadır. Kağızmanlı Hıfzı'nın peygamber sevgisi Anadolu insanın safi peygamber sevgisini yansıtmaktadır. Bu sevgisini anlaşılabilir bir Anadolu Türkçesiyle ve ağdalı bir dilden uzak bir üslupla dile getirmektedir. Küçük yaşlarda aldığı dini eğitim mutedil bir peygamber tasavvuruna sahip olmasına neden olurken tasavvufla meşguliyeti safi bir muhabbetle bu tasavvuru zenginleştirmiştir.

Kaynaklar

Ambros, Gülçin, "Of Cranes And Ducks: Kağızmanlı Hıfzı In The Wake Of Karacaoğlan", Edt. İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul, 1998.

Akpınar, Cemil, "Dâvûd-i Karsî", *DİA*, TDV, 1994.

- Bağcı, Musa, "Müslümanların Peygamber Tasavvuru", *Uluslararası Hz. Muhammed'i Tanıma ve Tanıtma Sempozyumu*, Ankara, 2007, ss. 1-2.
- Balkaya, Adem, "Âşıklık Geleneğinin Sürekliliği Bağlamında Kağızman", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:5, Kars, 2015, ss. 346-362.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (h. 1422), *Sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasır en-Nasır, Dâr-u Tavkî'n-Necâh, I-IX.
- Çelik, Hüseyin, "Kur'an'da Şefaat", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 1, 2015, ss. 283-313.
- Ebu Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Muhammed Muhyiddîn Abdu'l-Humeyd, el-Mektebetu'l-Asriyye, I-IV, Beyrut.
- Erul, Bünyamin, Röportaj: "Prof. Dr. Bünyamin Erul ile Peygamber Tasavvuru Üzerine", *Nida Dergisi*: 126.
- Güleç, Hamdi, *Halk Edebiyatı, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002.*
- Günay, Umay, *Âşık Tarzında Bade İçme ve Rüya Motifi*, Akçağ Yay., Ankara, 1992.
- Hulvî, Mahmud Celâleddin, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, No:1894, v. 126.
- İbn Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, thk. Şuayb Arnâûd, Müessesetu'r-Risale, I-XLIV, Beyrut, 2001.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünen*, Dâru'lhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, I-II.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed, *İslâm Tarihi (el-Kâmil fi't-Târîh)*, I-XII, 1989.
- Kartal, Alparslan, "Huzur Derslerine Katılan Karşı Alimler", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 8, 2017, ss. 224-243.
- Kocaman, Sinan, "Kars İli'nin İdari Coğrafya Analizi", *JASSS*, Number: 29, Güz III, 2014.
- Küçük, Sait, *Kağızmanlı Hıfzı*, Ürün Yayınları, Ankara, 2007.
- Malik b. Enes, *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-Â'zamî, Müessese Zâyed b. Sultan, I-VIII, B.A.E, 2004.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, Dâru'lhyai't-Turâsî'l-Arabî, I-V, Beyrut.

- Özafşar, Mehmet Emin, "Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru/Anlayışı", *Diyanet İlmî Dergi* (Hz. Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı), Ankara, 2003.
- Şimşek, Esmâ, "Aşık Veysel'in Aşıklık Geleneği İçerisindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S. 9, 2016, ss. 117- 126.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Mektebe İbn Teymiyye, I-XXV, Kahire, 1994.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (1998), *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, I-VI, Beyrut.
- Yüksel, Emrullah, "İslam'da Şefaât Yetkisi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, 2002.
- Ünal, İsmail Hakkı, "İnsani Değerler Açısından Hz. Muhammed'i Doğru Anlamanın Önemi", *İnsan ve Din Sempozyumu*, Adana, 2001, ss. 239-246.